

Євген Баран

«СВІДКИ ЧАСУ І ЖИТТЯ»...

*Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / автор перед. слова й упор.
Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р.В., 2014. – 388 с.*

Жанр листів виглядає архаїчним і забутим. Але ще якихось десять років тому ми з нетерпінням чекали нову пошту, сподіваючись на листа від рідних, знайомих, друзів. Сьогодні обмежуємо себе електронною поштою, «скайпом», дзвінком із мобільного чи «есемескою».

Листи письменників залишаються не тільки естетичною втіхою, історичним документом, літературним творінням, – вони просто залишаються свідками часу і життя. Іншими вже не будуть, і в цій архаїчній місії їхнє виправдання і їхня конечна потреба. Бо це теж шар культури, без якого годі уявити собі національний простір.

Юрій Шевельов (1908–2002) залишається однією з найяскравіших і найцікавіших постатей українського культурного життя другої половини ХХ століття. Видатний мовознавець-славист, контroversійний літературний критик, що виступав під іменем Юрій Шерех, він і сьогодні викликає навколо свого імені та життя суперечки, а інколи й відкриті світоглядні протистояння (чого вартує недавній конфлікт зі встановленням і руйнуванням пам'ятної дошки вченому в Харкові).

В Україні Юрій Шевельов уже доволі популярний, його мовознавчі, літературознавчі дослідження, спогади, листування друкуються з 1993 року (тоді вийшла перша вітчизняна книга літературно-критичних статей ученого «Третя сторожа»).

Що стосується Олекси Ізарського (Олексія Мальченка, 1919–2007), письменника, який із 1943 року проживав в еміграції (Німеччина, а відтак Америка), то його творчість залишається ще маловідомою в Україні. Хоч ті ж полтавці, звідкіля родом Олекса Ізарський, уже видали його «Щоденники» (2006), роман «Полтава» (1999) та деякі інші твори.

Книга, впорядкована Миколою Степаненком, є свого роду виїмковою, адже піднімає завісу над епістолярним спілкуванням Юрія Шевельова з Олесєю Ізарським протягом півстоліття – від лютого 1946 по жовтень 1996 років.

Про своє знайомство з Олесєю Ізарським Юрій Шевельов у своїй другій книзі спогадів «Я – мене – мені ... (і довкруги): В Європі» (Харків – Нью-Йорк, 2001) згадував: «Зв'язок з Ізарським, що привів до мене Смотрича, починався неохоче, а затягся на півстоліття. Наше знайомство почалося на автсбурзькій конференції

МУРУ, себто в січні 1946 р. Здається, і його вступ до української літератури почався не надрукуванням якоїсь книжки або хоч оповідання, а приїздом на цю конференцію (він жив у Мюнхені), на яку його ніхто не запрошував. Отже, Ізарський, власне, ще не був народжений, а тому, хто мав стати Ізарським, Олексі Мальченкові, було 25 років. Те, що в юного кандидата в літератори не було літературних творів і що він з'явився самозвано, не перешкодило йому перезнайомитися з численними учасниками конференції і ввійти в довір'я до багатьох. Серед них і в моє» (с. 213). І ще трохи спогадів Шевельова: «Так, його амплу було – бути супутником. Але супутники – законна «посада» на літературній «фабриці», і Ізарському, мабуть, буде приділене скромне місце в історії літератури. А для його майбутніх архівістів його записи, його й до нього листи будуть справжнім скарбом» (с. 216). Не коментуватиму оцінок Шевельова, бо не знаю, що планував писати він у третій книзі спогадів «Я – мене – мені... (і довкруги): Америка», оскільки він її не написав... Але в жовтні 1996 року приятелі припинили між собою спілкування, остання датована листівка 19 жовтня 1996 року з написом «Привіт зі Львова». Причини розірвання спілкування смутно відбиті в листі Юрія Шевельова, датованому 16 липня 1996 року: «Дорогий Ізаровичу. Важко уявити ЖИВУ розмову двох глухих. За відомою приповідкою, один про Хому, другий про Ярему. Чесніше замовкнути. Без злости і по змозі без сліз. <...>. Усе на світі має свій початок і кінець. А глухота, коли почалася, кінчається з існуванням даної людини. Тут і нескладна історія мого Маріво. Тема, можна сказати психолігЧЕСЬКА.

Так чи так, за все минуле, починаючи від Надізар'я й кінчаючи надозер'ям, дяка, любов і миф.

Рішення буде Ваше, але воно повинне бути без силування й без інерції. Ніщо не поховане, але пісочком трохи присипане. Хочемо його розгребти, – розгрібаймо» (с. 332). Не захотіли. Так розумію, що обидва. А жовтнева листівочка Шевельова мовби підводила ризику не тільки під спілкуванням з Ізарським, але й під життям. Хоч попереду було неповних 6 років життя, Шевченківська премія і ще якісь ситуаційні плани...

Треба сказати, що архів Олексі Ізарського передали до Полтави вдові українського краєзнавця Петра Ротача Аллі Ротач. Завдяки їй ці листи й були надруковані.

Що ж до самої книги, то її структура визначена упорядником:

1. «До книги ввійшли 265 листів, які з Німеччини (місто Фюрт), Швеції (місто Лунд), США (міста Кембридж і Нью-Йорк) Юрій Шевельов надсилав Олексі Ізарському» (с. 4);

2. «Усі епістолярні матеріали подано за першодруком, розміщено в хронологічній послідовності» (с. 4);

3. «Епістолярій Юрія Шевельова йде до свого користувача без одного дуже важливого атрибута видань такого взірця – приміток» (с. 5).

Я розумію, що упорядникові йшлося про якомога швидше оприлюднення листів, але факт залишається фактом, приміток страшенно бракує. Не кажучи вже про обов'язковість перекладу окремих листів (маємо два листи, написані англійською мовою: 251 і 265: у першому листі Шевельов пояснює, що зламалася друкарська машинка з кириличним шрифтом і він змушений друкувати англійською; у другому листі йдеться про те, аби Ізарський виручив його й забрав гроші з банку; й одна записка німецькою – лист 256, спогад про Прагу). Є ще багато слів і виразів англійських, німецьких, переданих українською транскрипцією, які теж потребували би тлумачення. Окрім того, є прості помилки в наборі англійського і німецького текстів, що утруднює їхнє розуміння. Декілька листів написані латинською транскрипцією (лист 54 від 18 липня 1965 року; лист 55 від 8 серпня 1965 року).

Хочу ще уточнити. Самих листів Шевельова до Ізарського видруковано 264. Один лист – це копія листа Шевельова до Юрія Луцького, надіслана Ізарському для ознайомлення (в цьому виданні лист під номером 133, датований 14 грудня 1986 року). Це період, коли Юрій Луцький був редактором «Сучасності», мова в листі йшла про статтю Шевельова, подача якої в журналі не влаштувала автора. Починаючи з 240-го листа, у книзі подані недатовані листи, фрагменти листів чи листівки, які охоплюють період від 1947-го (лист 260: «Чи знаєте вже, що помер Юрій Клен») до 1994 року (лист 262: «А от моя мила розмова з охоронцем Кравчука-Кучми на вечорі першого (але охоронець той самий). Випадково він сидить поруч мене. Кидає на мене погляд і каже – сам каже, ніхто його за язик не тягне: – Я вас знаю. Ви були на трибуні поруч президента, коли відкривали Могиллянську академію. (Я – тоді Кравчук промову тримав). Бачте, має добру пам'ять. Це ж було понад два роки»).

Основна тема листів Юрія Шевельова до Олекси Ізарського – це еміграційні будні; обмін книгами і консультації з потрібних фахових питань; описи мандрівок Шевельова (його улюблений місяць для мандрівок – квітень: «*Наближається квітень. Місяць моїх мандрів*» (с. 196)) або ж просто перелік місць, які відвідав Юрій Шевельов; ситуація в Україні, змальована так, між іншим, і більш детально після 1991 року; характеристики знайомих українських емігрантів і українських письменників материкових. З неукраїнських науковців згадується найбільше Роман Якобсон. Є також видрукованих кілька авторських віршових строф (див. лист 20 від 22 березня 1951 року; лист 28 від 8 листопада 1951 року).

Я виберу декілька фрагментів із листування, не роблячи жодних коментарів. Вони самодостатні, розкривають насамперед постать Шевельова. Він легкий у письмі, спостережливий, уважний до деталі, добре розуміється на психології людини, парадоксальний, іронічний, самоіронічний, зрештою, таким залишається до останніх сторінок цього тривалого листування.

1. «*Політика – пхе... Я визнаю тільки числу поезію*» (с. 25);

2. «*Погано почувати себе Касандрою, ще гірше – мовчазною Касандрою*» (с. 25);

3. «*Борщакові напишіть, що хочете бути кофисним. Коли хочете, пошліться на мене. Ми з ним (заочно) дуже добре. Він обережний і трохи применительно к подлості, але це в французькому річизиці. На всіх укр. емігрантів йому наплювати, і тому він цілком порядний*» (с. 26);

4. «*Еміграція має тільки одну дистанцію: коли хтось з еміграції вийде і завоює пошану в чужих, де існують дистанції. Таких людей і в нас шанують (хоч, може, і не люблять), – факт*» (с. 30);

5. «*Ви питаєте про шведок. Ах, ці двісті-процентні самиці, готові до послуг завжди. Але в них усе розрахунки, усе продається, і все підстроєне так, щоб діставати до життєвою винагороду. Тому шведи уникають мати справу з жінками, якщо не хочуть женитися, а використовують хлопців. Хлоп'яча проституція розвинена тут на всю, навіть я вже кілька разів був атакований цілком одвертими запрошеннями. І коштує, кажуть, дуже дешево, а наслідків ніяких*» (с. 33);

6. «*З нагоди такого неозначено-наскудного стану прочитав Багряного «Сад Гетсиманський», – і, може, від того температура збільшилася: до чого талановито і до чого дико, кобелячно, – до бездарності*» (с. 37);

7. «*Жиди бувають і дуже симпатичні, а щодо нас, то вони нас не люблять, поки ми внизу, і правильно роблять, а якщо коли-небудь будемо згори (ох, чи діждемося Вашингтона...), то і всі вони нас полюблять і будуть найкращими нашими патріотами*» (с. 51);

8. «*Ні, я не люблю своїх листів. У мене нема епістолярного стилю. Хіба, може, трохи, коли розсерджуся*» (с. 67);

9. «*Про Гончара цікаво. Але роман – як і «Собор», – для України подія, а для світу ні, бо глибоких думок, бо контрверсій, бо польоту нема, а є доказування, що двічі два – чотири...»* (с. 126);

10. «*Лавріненко вже нічого не може писати. Є старість, що усвідомлює і граційно відходить. Є старість, що думає, що інші не помічають її і борюється за інерцією. Мабуть, бути різні погляди. Я шаную першу і боюся її уникаю другої*» (с. 133);

11. «*Дякую також за компліменти з приводу статті про Лятушинську. Вона справді добра і виводить у світові проблеми. Я прочитав її і був дуже втішений, що в майже 74 роки людина ще може добре писати. Але для кого? Крім Вас, ніхто її й не помітив. Як камінь кинути в воду, розходяться круги й зникнуть. А тут навіть і кругів нема. Гульк, і все під водою, і порожнеча. А потім за кілька років якийсь кретин напише дисертацію, і другий кретин професор її прийме, і дадуть докторат. Яке безглуздя!*» (с. 137);

12. «*Кара Господня бути Франком чи Горьким та ще в країні ліліпутів*» (с. 138);

13. «*Але за все моє життя з тисячі науковців найбільшим мерзотником був Якобсон, що мав би зватися Ягобсон (від Яго), хіба що в змаганні за перше місце з нашим рідним Білодідом. Але Білодід був усе таки в Імперії КГБ і гвинтик у системі, а цей виконував свої обов'язки добровільно*» (с. 190);

14. «*Почнімо з Конквеста. Я не зустрічався з ним. Він тут виступав для нашого брата, але я тоді мав театр чи що і не пішов. За книжку Гарвард заплатив йому 150.000, матеріяли йому підібрали там. Йому належить остаточний добір і добра англійська мова. За наукову працю вважати це важко, це типова журналістика, і заплатили йому більше за ім'я. Проте я не вважаю це за змарновані гроші. Потрібний був розголос, розголос він забезпечив. Солідніша наукова праця лежала б на полицях. Одне слово, реклама – двигатель торгівки*» (с. 191);

15. «*...уважаю, що процеси переможців над переможеними – ганьба нашого століття (по-*

чинаючи з нюрнберзького), не краща від сталінських і гітлерівських нищень» (с. 201);

16. «Були в мене Драч і Ілленко. Що з Драча лишилося, що сталося! Погладшав, полисів, збайдужів... Не впізнати колись живого, повного розбризку. І в ніяке відродження не вірять. Ілленко взагалі ні риба ні м'ясо. Мовчить. Може, за приказкою – хто мовчить, той двох навчить» (с. 215);

17. «З Жулинським я мав коротку, 15-хвилинну – випадкову зустріч у «Пролозі». Справив враження людини білодідівського вишколу, але з почуттям гумору й самокритики» (с. 231);

18. «Віршів Пахльовської я майже не читав. Зате читав статті про конференцію під Неаполем. Видно, що вона дуже недурна, дуже запальна і трохи з бзиком. Але читати було цікаво» (с. 243);

19. «У Гончара я був. Годували мене, дуже привітно, а що ми їли – не згадаю. Він дуже милий, дуже людяний, але мусить виступати як трибун, а це зовсім не його ампла. <...> Був у нього партквиток, він його тепер позбувся, але книжки його лишилися партійними. Всі сто томів» (с. 264);

20. «Забужко боронитиму. Вона, може, не геній, але віршики в неї інтелігентні, а головне – розмова з нею не волочиться, а стрібає й піниться, а це мало хто в нас уміє.

Що Гончара тримають на ролі постійного «свадебного генерала», то це правда. Що він пропащий талант (серед загла, атмосфера вихолостила, став проповідником пользы грамотности), – теж правда. Але порядності йому в певних межах відмовити не можна» (с. 274);

21. «Як можна мати велику Росію без Чорного моря, без Криму, без усяких не добровільних дарів і хлібом і металом... на нашому боці тільки сила духу, а там усе решта...» (с. 275);

22. «Не видумав ні Бог, ні люди нічого, що перевершило б Венецію» (с. 285);

23. «Роман Андруховича там – перший у не один десяток років, що можна читати і душею радіти. Якесь переєменість від Домонтовича. Розумний, дотепний, цинічний... Заради самого цього варт було переносити журнал на земевсходне... Очень даже здорово» (с. 286);

24. «Коли вже зайшла мова про протести, прошу зареєструвати ще один, щодо Андруховича. І «шедеврів». Концепція Ваша шедеврів – минулого покоління. Сучасна література так – чи на добре, чи на погане – не робиться. Що ж до порнографії, то кескеве? Як самоціль – геть, як засіб до чогось іншого, – хай живе» (с. 287);

25. «Щоби Ви знали, що робиться на Україні, не цайтунги і не таймси треба читати, а прикласти вухо до землі. Отже, голубе, там росте нове покоління – мені видно в літературі, а воно, мабуть, не тільки в ній. І зовсім новий стиль поезії, прози й життя. Гуд-бай, соцреалізму, Гончаре, й Драчу, й Павличку, і тутті кванті <...>. Це справді нові голоси, часом дитячі, а часом уже зовсім дорослі» (с. 295);

26. «Питаєте про Харків. Ось підслуханий діалог двох офіціантів у ресторані готельно-му –

– Пойди обслужи этого американца.

– Какой он американец. Он украинец. И преглупый. Жил десятки лет в Америке и не научился говорить по-русски» (с. 299);

27. «Взагалі коло мене широкі маси і стовпотворіння вавилонське, а хоч би жива душа – одна!!! Тільки автографи і просять. І одержують. Пишу, пишу...» (с. 301);

28. «...примітку склав Рябчук. Він може мати стільки отрути, скільки кобра, але сервірує її невесело» (с. 303);

29. «Ядро мого репертуару – АУ, жахливий примітив, але з неї видно, чим там коло Києва пахне і чим живуть рідні Санча Панси...» (с. 306);

30. «Рябчук – чоловік розумний (Смердяков: «С умным человеком и поговорит приятно»), але продасть і рідного батька. Що не виключає патріотизму» (с. 307);

31. «Загребельний справив враження людини. Не Зевса а ля Гончар. Куди той З цікавіший від того Г» (с. 324);

32. «Пересічна людина неймовірно дурна, університети – переважно дуже пристойні фасади. Якщо я за все життя мав п'ять талановитих студентів, так добре (а власне, трьох, один був Олесь Гончар, другий тепер професором у Лондоні, третій у Стейтах). А так, скільки дурно витраченого часу і нервів. Суцільна ванітас ванітатіс» (с. 346).

Звичайно, що я пропускав деякі оцінки, зокрема, питання мовної політики в Україні; питання власних мовознавчих студій; окремі оцінки тих чи тих постатей літератури (Докія Гуменна, Наталя Ливицька, Євген Маланюк, Улас Самчук, Юрій Лавріненко, Григорій Костюк, Іван Багряний, Ігор Костецький, Богдан Бойчук, Богдан Рубчак, Юрій Стефанік; особливо В. Домонтович, кого він найбільше любив і чиєю спадщиною опікувався, не дивлячись на метаморфози «шипигунського» життя Домонто-

вича-Петрова) і літературного процесу (Володимир Жила); багато міркувань екзистенційного характеру.

Що фактично відсутнє в листуванні – це спогади, згадки інтимного характеру, стосунки з жінками. В одному листі без дати і без початку (лист 244) Шевельов згадує про повноту інтимного життя, описуючи враження від «медового місяця», але і його переводить у культурологічний спомин-переживання: *«Медовий місяць, короткий час сп'яніння силою життя, коли смерть не існує, ілюзія повної гармонії і єдності двох істот, злитих в одну. Він звичайно виростає з повноти сексуального самоздійснення і переростає в кохання-приятельство або в гірке розчарування, розпуку або розлуку. Таких медових місяців я мав у житті два, і згадка про них солодка й журлива.*

Але мій справжній медовий місяць був не з людиною, а з містом, і це був Львів» (с. 335–336).

Листування Юрія Шевельова до Олексія Ізарського розкриває не тільки взаємини двох яскравих свідків доби (попри професійну й творчу активність одного і психологічну/психічну герметичність другого) – це листування є свідченням живої присутності української культури в цивілізаційних світоглядно-естетичних пошуках. У такому контексті приватне листування набуває універсального звучання. Є свідченням активності життєвого і професійного вибору, відповідальності за нього. Так само, як і відповідальності за право бути людиною національною. У добу глобалізаційних викликів і національних поглинань цей досвід є не просто фактом національної культури, він залишається перспективою і надією національного буття.